

„Pekné hory, ale nič extra.
Slováci ich takmer nepoznajú.
Ešte donedávna si Poloniny
mýlili s Pieninami.“

Kýčery

Potulky po Bieščadoch
a Poloninách

Adam Robiński

absynt
prekliati / reportéri

absynt

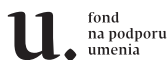
Adam Robiński: Kýčery

Potulky po Bieščadoch a Poloninách

Preložil Ján Púček

Venujem rodičom

Preklad publikácie z verejných zdrojov podporil
formou štipendia Fond na podporu umenia

Vydanie tejto knihy podporil
Poľský inštitút v Bratislave

Kniha bola vydaná s podporou poľského
Knižného inštitútu (Instytut Książki) v rámci
Prekladateľského programu ©Poland.

Copyright © by Adam Robiński, 2019
Translation © Ján Púček
Design & Layout © Pavlína S. Morháčová
Cover Photo © Leszek Sawicki, heirs
ISBN 978-80-8203-590-5

*„Všetkých vás pozývám na spoločnú cestu
bez presne vytýčenej trasy so všetkými týmito
úžasnými ľuďmi, ktorí tu vystupujú pod
vlastnými menami. Veľa som sa od nich
naučil a ešte stále sa učím.“*

Luis Sepúlveda: *Expres Patagónia*

VARŠAVA

P O L S K O

Baligród

Bystre

Miková

Medzilaborce

Lupkovský
tunel

Nowy Łupków

Cisna

Osadné

Ruské
sedlo

Ruské

S L O V E N S K O

Vodná nádrž
Starina

Topoľa

Snina

(Názvy uvedené v zátvorkách
označujú zaniknuté obce.)

KOŠICE

1.

Balkón bytu, v ktorom som strávil prvé roky svojho života, veľkosťou pripomínal balónový kôš. A skutočne, keď som naň vyšiel, nebo som mal na dosah. Na tenkých šnúrkach tu jednostaj visela opraná bielizeň, čo komplikovalo akékoľvek zložitejšie manévry. Desiate poschodie však bolo pre päťročného chlapca napriek tomu božskou perspektívou a maličký svet tam dole sa zdal vzdialený a neskutočný. Hĺbku umocňovali aj rôzne drobnosti spúšťané z balkóna, ktoré po prekonaní niekoľkých astronomických jednotiek nehlučne mizli v tráve. Alebo odkvitnuté púpavy. Tie som s pomocou rodičov trpezlivo vynášal nahor, aby som následne mohol vysieľať miniatúrnych parašutistov na dlhé bezcieľne výlety do odľahlých krajín kdesi ďaleko za riekou. Tá rieka nemala meno. Nikto mi nikdy nepovedal, či medzi šedými panelákmi vidieť Vislu, a ani ja sám som sa ešte v hraniciach vlastného teritória celkom neorientoval. V zime, keď neďaleký les úplne olysel, vyzeral celý tento priestor ako jedno kypré sivasté mračno. S nosom nalepeným na obločné sklo som vyčkával na dlhšie dni. A potom som sa zviezol výťahom, ktorý bol rovnako malý ako náš balkón, a podobne ako všetky deti, ktoré vyrástli na nížinách, vôbec som sa nepozrel na oblohu.

Výťahy boli dva a vkuse sa kazili. Medzi ôsmym a deviatym poschodím bolo často vidieť len polovicu uviaznutého pasažiera a domovník v montérkach modrých ako augustové nebo sa opieral o metlu a bezradne krčil plecami. Na našom poschodí tesne pod oblohou žilo viacero detí. My a naše matky, dievčatá socialistického Poľska zaseknuté medzi štyrmi stenami rovnakých bytov s večne zoderatými päťami, pretože ich topánky nebolo možné rozchodiť. Kočík, v ktorom som nabehal prvé kilometre vo svojom živote, bol ako dlhá hlboká vaňa. Keď som sa narodil, otec doň dorobil drevené sedadlo. Cestovali sme tak vo dvojici – ja a môj o rok starší brat usadený nad mojimi kolenami. Mama vláčila toto vozidlo cez parčíky a pomedzi bytovky. Mechanizmus výťahu sa často zasekával na dlhé hodiny. Dodnes netuším, ako sa máme v takýchto situáciách napriek všetkému darilo vyjsť s nami von. Neskôr, keď som vyrástol a kočík som vymenil za deravé tenisky, návrat zo škôlky do paneláku s pokazeným výťahom bol spúšťačom množstva detských slz. To bol azda môj prvý dotyk s ťažkosťami vysokohorskej turistiky v alpskom štýle.

V mojej vychudnutej postave, obdarenej prepadnutým hrudníkom, lekári čítali samé nedostatky. Odporúčali mi chodiť k vode. Vlak mal konečnú v dedine Chabówka a nech ma babka s dedkom viezli kamkoľvek ďalej, moje srdce zostávalo na stanici, kde sme si pri čakaní na taxík obzerali posledné parné rušne. Zo šedých kartónov, ktorými sa končili všetky skicáre, sme si pre radosť zlepovali koľajnice, točne a návestidlá. Jazdili po nich lokomotívy povystrihované z detských časopisov, ktoré odpočívali v mojej malej papierovej Chabówke. Z tých čias si spomínam na dve výnimočné tragédie, ktoré sa ma mimoriadne dotkli. Prvá sa týkala animovanej postavičky He-Mana z planéty

Eterna, ktorý bol vlastne mojím menovcom. Mal výnimočne hrubý krk a blond vlasy. Stával mierne rozkročený a spoza chrbta vyťahoval dlhokánsky meč, ktorý siahal vysoko do neba, a to všetko priamo pred zámkom Greyskull, perlou kostenej architektúry. Jeho odev sa v tej chvíli menil na lesklé brnenie s červeným krížom na hrudi a on sám na najmocnejšieho človeka vo vesmíre. Prekvapujúco som mu vôbec nezávidel jeho svaly, ale skôr typicky ženský účes, aký sa z mojej bujnej štitice nijako nedal vyčariť. Môj krakovský dedko, ktorý z televíznych rozprávok rozoznával iba Šmolkov a ešte aj Šmolinku prekrstil na Šmudlinku, prejavoval veľké pochopenie pre moje detské dilemy. Nič to však nemenilo na tom, že na televízore v prenajatom dome sa dal okrem druhého programu chytiť už len šum.

Druhý príbeh sa spájal s horami, ktoré boli také nízke, že ich bolo sotva vidieť. Starí rodičia mi kúpili dokonca mapu, ktorá niesla záhadný názov *Gorce*. Hoci v skutočnosti ich to na spoločné túry s malým deckom veľmi neťahalo, pomocou tejto mapy sa ma pokúšali presvedčiť, že máme predsa len do činenia s nezanedbateľnou nadmorskou výškou. Potom sme však zatelefonovali do Varšavy a mama mi prezradila, že môj starší brat šiel s otcom lyžovať do Szklarskej Poręby. Predstavoval som si záveje, v ktorých sa topili, snehové búrky, v ktorých sa strácali, a nekonečnú krajinu pod ich nohami. Znova som sa cítil odsunutý na druhú kolaj. *Gorce* navždy zapadli v tieni Krkonôš, a tak som nikdy nevystúpil na žiaden z tamojších vrcholov.

2.

Po niekoľkých krátkych vlastivedných vychádzkach som sa rozhodol vyraziť na prvú naozaj dlhú cestu. Na takú, z ktorej sa vraciate z clivoty, a nie preto, že sa skončil víkend. Nevedel som sa však rozhybať, a tak som tento plán odkladal tak dlho, ako sa len dalo. V tom čase som si vystačil aj s polovičatými zážitkami. Malý bambusový pracovný stôl obrastal vežami kníh, v ktorých som hľadal citáty. Keď som pochopil, že čoskoro budem potrebovať cepín, aby som sa dostal z izby do kúpeľne, preorientoval som sa na mapy. Bolo ich ešte viac ako kníh, no nezaberali toľko miesta. Až napokon v jeden nedeľný večer, keď už celý dom spal, vyskočila na mňa na internetovej aukcii tá, po ktorej som už nepotreboval žiadnu inú. Vďačiť som za ňu mohol istému Zdisławovi Hibszerovi, Lodžanovi z Wróblewského ulice. Z neznámych dôvodov sa jedného dňa rozhodol zbaviť exempláru, ktorý bol opečiatkovaný jeho vlastným menom. Nevedel som, koľkými rukami mohla mapa prejsť od svojho vydania, no prišla ku mne vo výbornom stave, len rožtky boli trochu pozohýbané. Na plátennej obálke boli vyobrazenia vlka, divej mačky, rysa, medveďa a karmínovočerveného kovboja na koni. Pochádzala z roku 1960, jej mierka bola 1 : 125 000 a zobrazovala svet vo vyblednutých žltých odtieňoch. Lesy na nej boli zaznačené škvrnami

zloženými z tisícov drobných bodiek, akoby kartograf chcel zobraziť každý jeden strom. Početné rieky a potoky tvorili krvný obeh a oranžové štvorce ľudských sídiel boli vnútornými orgánmi. Mapa bola dokonalá vo svojej bezohľadnosti a prázdnote. Rád som ju držal hore nohami a predstavoval si, že som pionierom v severoamerickej préríi. Za chrbtom som nechával východ i celú civilizáciu a potom, keď som kráčal v ústrety popoludňajšiemu slnku, premýšľal som, čo ma čaká zajtra.

Zemepisné názvy sa končili na poslednom záhybe, za ktorým nasledoval veľký kus pustého sveta. To predznamenávalo ešte kopec tvrdej práce.

Hanbil som sa za to, koľko som za ten hárok papiera vysolil. Aby som svoj čin trochu ututlal, založil som ju medzi súčasné turistické mapy. V duchu som si hovoril, že keď nadíde jej čas, ukáže na ňu lúč slnka kľžuci sa začiatkom jesene po policiach knižnice. Môjmu predsavzatiu by to pridalo akúsi mystickú príchuť. No mapa sa neskôr kamsi stratila a moja cesta sa už dlhšie odkladať nedala.

3.

Po niekoľkých hodinách čakania som sa konečne posadil do kabíny a podľa inštrukcií podvihol kolená do výšky uší. Pilot sedel za mojím chrbtom, takže som nevidel ani jeho tvár, ani fúzy. Mohol som si len domýšľať, ako veľmi je znudený neustálym štartovaním a pristávaním. Pri riadení páke sedel už od predpoludnia, menili sa len pasažieri. Všimol som si však, že všetci sa správali podľa jedného scenára. Najskôr prekvapenie zo striedmosti vybavenia kabíny vetroňa a potom, keď hrdzavý Fiat 126p vyrazil po mokrej tráve hore kopcom, aby natiahol vlečnú šnúru, prišla mierna nervozita. Prvé trhnutie bolo veľmi jemné, mohli ho pokojne prehliadnuť. Keď sa nos lietadla odrážal od zeme, na chvíľu zmĺkli. Vo výške tristo metrov vetroň chvíľu hľadal rovnováhu, aby mohol odopnúť vlečné lano. Pár sekúnd sa mohlo zdať, že padá. To bol okamih prvého vážneho znepokojenia. Druhý prišiel o niekoľko minút a spájal sa s nízkym preletom nad strechou pilotovho domu, za ktorého plotom sa začínala pristávacia dráha. Vetroň sa volal Bocian a na svojom trupe mal toľko červených plôšok, ku ktorým ho toto meno zaväzovalo. Vymyslel som si takýto úvod svojej cesty, pretože som pochopil, že len doslovné odlepenie sa od zeme mi dovolí zabudnúť na náklad každodennosti, ktorý zostal doma. Okrem toho som

chcel ešte raz pozrieť na Bieščady¹ také, aké boli na mojej stratenej mape. Na nepomenované doliny, na vrchy vybudované lesmi i tmavé potoky. Všetko očistené od kontextov či predsudkov. Bezoblačné nebo sľubovalo dobrý výhľad. Ale najprv bolo potrebné prekonať gravitáciu. Bocian sa vzniesol ponad vrcholky stromov, potom ešte vyššie, až sa napokon výškomer zastavil na čísle tri. Tristo metrov. Ďalej sa ručička nechcela pohnúť.

„Vtáky. Hľadáme vtáky!“ skríkol pilot. Ony najlepšie vedia, kde sa nachádzajú termické prúdy – náš katapult do neba. Po chvíli sme sa s naším Bocianom zavesili na chvost skutočného bociana a pilot sa pokúšal sledovať jeho pohyby. No vták naberal výšku, zatiaľ čo nám sa z neznámych príčin stále nedarilo stúpať. Pozrel som sa na juh, pásy hôr za dedinou Hoczew vyzerali ako vrstvy koláča stlačené jedna k druhej tak silno, že medzi nimi nemohol byť už žiaden život. Videl som, že sú poukladané naozaj starostlivo, takmer ako podľa pravítka, rovnobežné jedna s druhou i s riekami a ich prielomami, ktoré vymedzovali jednotlivé doliny. Geografi to nazvali roštom, hoci presnejšie pomenovanie by sme našli skôr v oblasti anatómie hrudného koša.

Z perspektívy nášho Bociana sa však všetko zdalo príliš ploché na to, aby sa človek nechal uniešť pohľadom na pieskovce, bridlice a celý ten karpatský flyš. V jeho detailných opisoch som sa navyše neustále strácal a akú-takú úľavu mi prinášalo len to, že všetko pokrýval hustý les. Les bol známy, priateľský, pochopiteľný. Geológii odsúval do druhého plánu.

Štartovali a pristávali sme potom ešte niekoľkokrát a zakaždým sme takmer zachytili strechu pilotovho domu. No výhľad sa nechcel otvoriť. Z vtácej perspektívy sme nevideli nič.

4.

Na námestí v Ustrzykoch Dolnych oslavovali policajti akýsi svoj sviatok. Belasé uniformy stáli v dvojrade a na neveľké pódium sa zmestilo aj zopár zelených, ktoré patrili lesníkom a hraničnej strážii. Konferencierka bezfarebným hlasom privítala miestneho prokurátora, biznismena z Arłamowa i ctihodných kňazov. Pod pódium sa zhromaždili takmer samé ženy troch generácií. Domyslel som si, že sú to mamy, ženy a dcéry uniformovaných, takže celá oslava nadobudla takmer rodinný charakter. Bez ohľadu na vysokú koncentráciu mužov zákona však na námestí prevítal nelegálny obchod. Medzi bielymi, červenými a ružovými záhonmi kvetov krúžili svižné stareňky. V sieťovkách mali kávu, krovky a iné cukrovinky. Ostrými pohľadmi povzbudzovali okoloidúcich, aby si prezreli ich ponuku.

Zašiel som do Prírodovedného múzea Národného parku Bieščady. Bolo o štyri roky mladšie odo mňa. Boli v ňom samé vypchaté zvieratá a jeho stav bol žalostný. Dlaždice sa odlupovali od schodov a z každej strany na mňa vyskakoval zákaz fotografovania. Popisy pri exponátoch boli napísané úhladným ručným písmom, podobne ako vývesný štít nad vstupom do jednej z výstavných sál. Tam došlo aj k jednej do očí bijúcej chybe. Medzi bacuľaté litery sa nejakým zázrakom podarilo vtesnať zabudnuté nenápadné

„i“, čím sa Bieščady zachránili pred znesvätením a múzeom pred kompromitáciou.

Hneď na začiatku stál sadrový model nosorožca srstnatého v životnej veľkosti. Zviera žilo pred 23-tisíc rokmi. Jeho pozostatky boli objavené v Staruni, dedinke ležiacej v niekdajšom Stanislavskom vojvodstve, v zemi presýtej ropou a soľou. Nosorožec ležal hore nohami, akoby bol zvečnený počas pádu do priepasti histórie.

Pozostatky štvrtohornej megafauny sa v Haliči objavovali už dávno. O kostiach mamutov a nosorožcov z okolia Przemysłu a Lvova písal okrem iných aj Stanisław Staszic. V roku 1907 robotníci pracujúci v Staruni pri ťažbe zemného vosku narazili dvanásť a pol metra pod povrchom na pozostatky voľa s tri a pol metrovým fragmentom kože. Vedľa boli zahrabané dva obrovské rohy, aké majú maďarské stepné kravy. Na rohoch boli ešte zvyšky mäsa a leskli sa, akoby ich ktosi vyleštil. K tomu všetkému sa objavili ešte šesťnásťcentimetrové, sotva opotrebované rezáky. Koža mala hrúbku dva centimetre a bola taká mäkká, že jeden z robotníkov si z nej vykrojil kúsok na topánky.

Spočiatku sa nálezisku nepripisoval žiadny veľký význam. Kostí zhrnuli na kopu, aby ich mohli vyniesť na povrch a pokračovať v práci. Až o niekoľko dní jednému rušňovodičovi banského vlaku napadlo, že môže ísť o niečo viac než len o obyčajnú kravu. Tak sa z hovädzieho dobytky stal vyhynutý lesný slon *Paleoloxodon antiquus*, ktorý počas pleistocénu obýval celú Európu, aby sa napokon po laboratórnom skúmaní zmenil na mamuta. Súd neskôr prikázal robotníkovi, aby svoje mamutie topánky odovzdal.

Pár týždňov po obnovení výkopových prác ich bolo treba znova prerušiť. Päť metrov pod mamutom totiž ležal

nosorožec srstnatý, *Ceolodonta antiquitatis*, so zachovanou kožou, presnejšie to, čo z neho zostalo: lebka s uchom, koža takmer z celého ľavého boku, noha a dva rohy. Obe zvieratá čakali na mieste nálezu dobre strážené vyše osem mesiacov, no aj tak sa nepodarilo zložiť kompletne kostry. Geológovia si zapísali názov Starunia do svojich zápisníčkov s presvedčením, že to nie je koniec vzácnych nálezov. Analýza ukázala, že mamut i nosorožec, hoci boli archeologickými nálezmi, ležali v súčasných vrstvách ďaleko od pleistocénu. Tieto zostatky boli pravdepodobne objavené už o nejakých sto rokov skôr, pri hľadaní ložísk, no ako bezcenné mŕtve kravy ich hodili naspäť do zeme. Takýmto spôsobom spochýňovali na celé ďalšie storočie v mäkkých íloch uprostred pozostatkov mŕtvych rastlín a zvierat, ako je napríklad kosť jeleňa obrovského, nazývaného aj írsky los, ale aj plazov, vtákov, slimákov a mäkkýšov.

Na ďalšie objavy sa v Staruni čakalo vyše dvadsať rokov, lebo medzičasom sa archeologické práce pre nedostatok peňazí zastavili. Dvadsiateho tretieho apríla 1929 robotník pracujúci v novej šachte vzdialenej len tri metre od pôvodnej zrazu prekvapene vykrikol. Zdalo sa, že vykopal čosi podobné tomu spreď dvadsiatich rokov. Spočiatku bolo vidieť len pravý bok s prednou a zadnou nohou. Poškodení nebolo veľa, ak nepočítame otvor v bruchu, cez ktorý unikli vnútornosti. Ale aj tie sa zachovali v usadeninách obklopujúcich celé telo. Neskôr sa ukázalo, že pravá strana sa opiera o íly z miocénu, ktoré kedysi mohli byť strmým brehom dávnej doliny. Do budúcej Starunie zvieria zrejme privliekla povodeň.

Aby mohli trojročnú samicu vytiahnuť zo zeme, bolo treba vykopať novú šachtu širokú štyri a hlbokú trinásť metrov. V novinách *Ilustrowany Kurier Codzienny*

sa nachádza opis celej tejto operácie, ktorú prekvapivo neovládlo zviera samotné, ale vedúci výkopových prác doktor Eugeniusz Panow v slávnostnom oblečení, pozostávajúcom z košele umastenej od oleja a hrubého kabáta. Obrázok z terénu vhodne doplnila jeho vetrom rozviata svetlá štica.

Keď 17. decembra vojaci pomocou kladky vytiahli telo na svetlo sveta, vyzeralo ako upečené kurča. Samicu nosorožca zložili na drevenú podložku, ku ktorej prirobili steny a vrchnák, čím vznikla drevená debna. Vozom ju prepravili na stanicu v Stanislavove, kde ju preložili do vagóna nákladného vlaku.

V suteréne sídla Poľskej akadémie vied na Sławkowskej ulici v Krakove na tento náklad čakalo laboratórium s vodovodom, elektrinou, zdvihákom a vaňou, pripravené špeciálne pre túto príležitosť. Nezachovala sa síce informácia o tom, či bol kdesi nablízku aj vianočný stromček, isté však je, že debna bola v Krakove otvorená presne na Štedrý deň. A vôbec to nebola tichá noc.

Ďalej sa všetko dialo expresne rýchlo. Štvrtého januára bol hotový sadrový odliatok, ktorý sa už o desať dní usídlil v expozícii múzea. Po pár týždňoch malo rovnaký odliatok aj katovické múzeum. Do konca marca zo samice nosorožca odstránili kožu a potom ju vykúpali v soľnom roztoku. V tom istom čase už pripravovali model zvieraťa v prirodzenej polohe, teda s nohami nadol. Nohy boli vyrobené zo železných rúrok, trup z dosiek a pilín. Následne na model natiahli kožu. Dvadsiateho tretieho apríla bolo zviera umiestnené v sále špeciálne určenej pre tento nový exponát, kde naň nalepili už len časti, ktoré sa nezachovali – rohy, kopytá a uši. V júni už mohli prehistorické zviera obdivovať prví návštevníci múzea. Tlač vyhlásila, že spolu

s *Dámou s hranostajom* a hradom Wawel je to najcennejšia pamiatka v meste Krakov. A tak je to dodnes.

V takomto stave som našiel nosorožca aj o takmer deväťdesiat rokov neskôr, keď som v jedno veterné októbrové popoludnie zastal pred vypchatým zverom v krakovskom múzeu. Nosorožec bol síce tučný a holý, no ešte stále jediný na svete v takomto dobrom stave. Možno aj s prihliadnutím na fakt, že pleistocén sa skončil pred niekoľkými tisíckami rokov, sa rozhodlo, že srst chrániaca jeho telo pred mrazom sa rekonštruovať nebude.

Vo vitríne umiestnenej vedľa exponátu sa nachádzal jazyk, priedušnica i podnebie cicavca. Pravdu povediac, pripomínali mi skôr larvy akejsi gigantickej húsenice a trochu sa mi hnusili.

Pozostatky nosorožca vytiahli zo zeme so slávou, ktorá sa vyrovnala pristátiu Apolla 11 na Mesiaci a zachytili ju aj tí, ktorí v tom čase ani neboli na svete. Ešte koncom sedemdesiatych rokov boli v tlači uverejnené spomienky očitého svedka plné nepresností. Nejaký Antoni Kogut z Brzegu Dolnego tvrdil, že všetko sa to odohralo o nejaké dva či tri roky neskôr, ako sa všeobecne tvrdí, a že nad šachtou postávali dáki americkí vedci a mávali dolármi. V Kogutových spomienkach však nesedelo najmä to, že inžinier Feliks Mitura, ktorého označil za vedúceho výkopových prác, mal v roku 1929 len pätnásť rokov.